

ДЖЕРЕЛА ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ УЧНІВ

Анотація

У статті з'ясовані джерела збагачення словникового запасу учнів. Розглянуті різні види усного переказу на уроках читання, робота над словом, словосполученням та реченням.

Ключові слова: *словниковий запас, розвиток мовлення, зв'язне мовлення.*

Аннотація

В статье выяснены источники обогащения словарного запаса учащихся. Рассмотрены различные виды устного перевода на уроках чтения, работа над словом, словосочетанием и предложением.

Ключевые слова: *словарный запас, развитие речи, связную речь.*

Summary

The article explains the sources of enrichment for students' vocabulary. Various types of interpretation in reading lessons, work on word, phrase and sentence are considered.

Keywords: *vocabulary, speech development, connected speech.*

В основу початкового курсу української мови покладено всебічний розвиток мовлення. Це одна з найактуальніших проблем шкільного навчання. Розвиток мовлення – це провідний принцип у роботі з читання, граматики, правопису. Саме він об'єднує всю мовленнєву діяльність учнів. Робота над правильною вимовою, над чіткістю і виразністю усного мовлення, над його культурою, над відчуттям його змісту і краси, над збагаченням словника має стати складовою кожного уроку поряд з конкретними лінгвістичними завданнями.

У період навчання грамоти розвиток мовлення ґрунтується на навчальному матеріалі «Букваря». У першій книзі школяра закладено багато малюнків, вправ, завдань. Буквар пропонує нам ілюстрації кількох видів: предметні малюнки, серії ілюстрацій, сюжетні малюнки, які сприяють формуванню у дітей вміння послідовно виражати свої думки.

Сприяє розвитку у дітей зв'язного мовлення переказ змісту прочитаних творів. Саме різні види усного переказу на уроках читання є одним із найефективніших засобів навчання зв'язного мовлення. Можна практикувати такі форми переказу, як *переказати книжковою мовою або своїми словами, унаочнюючи, опиратися на життєвий досвід, спостереження; зі зміною особи, часу; стислий переказ.*

З перших уроків читання вчителю треба дбати про поповнення словникового запасу, а в 2 і 3 класах можна від учнів вимагати роботу з тлумачним словником, дитячою енциклопедією.

Програма з української мови для початкових класів спрямовує вчителя на те, щоб навчальними ситуаціями спонукати дітей до безпосередніх висловлювань (творення власних текстів), заохочувати до складання казок, віршів. А оскільки у дітей різний мовленнєвий розвиток, то ініціатором, взірцем і творчим лідером має стати вчитель. Фантазування, складання казок сприяють пізнанню навколишньої дійсності і розвитку мовлення [1, с. 16].

Говоріння як вид мовленнєвої діяльності функціонує у двох формах – діалогічній і монологічній. Для правильної організації навчального процесу необхідно враховувати їхню фактичну взаємозалежність.

Відомо, що обидві форми мовлення мають не однакове поширення. Питома вага діалогічного мовлення значно переважає, адже на рівні побутового і громадського повсякденного спілкування (в сім'ї, в магазині, на вулиці) люди користуються діалогом.

Вивчення початкового курсу граматики української мови у початкових класах має підпорядковуватись завданню – формування мовлення школярів як засобу спілкування в обох його формах: усній і письмовій.

Саме тому в програмі з української мови значна увага відводиться становленню лексичних, орфоепічних, орфографічних і граматичних навичок. Уміння з орфоєпії і граматики, знання лексики – це ті складові, на основі яких формується усне мовлення, правильне писемне.

У методичній літературі з української мови зазначається, що незмінною умовою ефективності навчання при вивченні всіх частин мови є достатній зв'язок з мовною практикою учнів. Розглядаючи проблему розвитку мовлення під час вивчення рідної мови, Г. Лідман-Орлова зазначає, що питання про необхідність «пристосування» шкільного курсу рідної мови до завдань розвитку мовлення так чи інакше ставиться в методичній літературі більшістю дослідників. Вона відмічає, що пошуки ефективних шляхів перетворення уроків вивчення мови в уроки навчання мовленню зв'язані в сучасній методиці, перш за все, з переоцінкою змісту навчання [5, с. 5].

Щоб оволодіти будь-якою мовою, необхідно засвоїти певний обсяг мовного матеріалу (лексика, орфоепія, граматики) і розвинути на цій основі мовленнєві уміння. Тому без належно організованої у навчальному процесі мовної практики навчити мовленню не можна. А для цього необхідно, щоб усі мовні одиниці, що складають обов'язковий мінімум, «пройшли» через мовлення учнів. [4, с. 11]. Лише тоді буде реалізована вимога програми сформувати уміння правильно вживати вивчені граматичні форми в усному мовленні.

Запорукою успішного засвоєння навчального матеріалу молодших школярів є розвинене у них зв'язне мовлення. Крім того, зв'язне мовлення впливає на формування поведінки школярів, а також сприяє їх мовленнєвому зростанню.

Мовлення школярів формується на уроках рідної мови, на уроках читання і безпосередньо на уроках розвитку мовлення.

Як відомо, різні недоліки вимови, невміння зв'язно висловити думку, бідність словникового запасу учня стає основною причиною поганого навчання дітей.

Робота з розвитку зв'язного мовлення має такі завдання:

1. виправити недоліки вимови. Воно передбачає роботу над чіткою артикуляцією, правильною вимовою та інтонацією.

2. Уточнення і збагачення словникового запасу школярів. Воно виконується протягом усього періоду навчання в школі.

Таке завдання ґрунтується на умовах:

✓ лінгвістичних – це сума знань про мову, з якими пов'язана робота над значенням і вживанням слів;

✓ психологічних – пов'язані зі знаннями, учіння і процесом засвоєння нових слів;

✓ динамічних – пов'язані зі знаннями учителя про особливості навчального процесу з мови в початковій школі.

3. Розвиток умінь граматично оформляти речення. Це завдання потребує тривалої роботи над правильним вживанням часових і відмінкових форм, а також над різними типами речень.

4. Робота над зв'язним висловлюванням. Це завдання пов'язане з роботою над формою висловлювання, а також з роботою над уточненням змісту висловлювання. Крім того вчитель повинен працювати над розвитком діалогічного і монологічного мовленнєвого спілкування. Адже відомо, що школярі із труднощами вступають у спілкування зі сторонніми людьми, не проявляють зацікавлення у продовженні розмови і тому формування зв'язного мовлення як в усній, так і в писемній формі є надто важливим. Дітям треба пропонувати і вчити їх спілкуватися в різних мовленнєвих ситуаціях: у бібліотеці, у магазині, у транспортних засобах, а також з уявними чи реальними співрозмовниками: батько, мама, вчителька, незнайома людина.

Дуже важливо навчити дітей зв'язно й логічно висловлювати свої думки у писемній формі. Тому робота над текстами є надто важливою. Тут, насамперед, треба звертати увагу на сполучення слова з іншими словами, а також вміння добирати необхідні слова і об'єднувати їх у реченнях, вміння поєднувати окремі речення у зв'язні висловлювання.

Таким чином, у розвитку мовлення молодших школярів можна виділити три напрямки:

1. Робота над словом – лексичний рівень.

2. Робота над словосполученням і реченням – синтаксичний рівень.
3. Робота над зв'язним висловлюванням – рівень тексту.

Робота над словом. Однією з умов вільного володіння усним і писемним мовленням є достатність активного лексичного запасу.

На уроках мови, так само, як і читання, слова, що потребують уточнення або пояснення значення, учитель має заздалегідь записати на дошці, поставивши знак наголосу. Спочатку їх необхідно прочитати вголос, пояснити значення, дібрати синоніми чи антоніми або описово. Працюючи з словами, що відрізняються морфемами, цікаво запропонувати знайти корінь в таких словах і подумати, яке його значення, при потребі – варто допомогти, пояснивши значення, звернути увагу на вимову і написання таких слів.

Після пояснення обов'язково треба дати завдання проговорити ці слова хором, бо слово запам'ятовується краще тоді, коли воно вимовлене вголос.

Під час словникової роботи велике значення має правильно організоване виправлення орфоепічних та лексичних помилок, які допускають учні. Ефективним є прийом взаємоконтролю за вимовою слів з боку учнів. Учителю слід позбавитися звички виправляти вимовні чи лексичні помилки в процесі відповіді. Якщо вже самому виправляти їх, то обов'язково звернувши увагу всього класу на те, як треба правильно говорити, даючи завдання хором повторити те чи інше слово.

Розглядаючи питання про збагачення словника молодших школярів, дослідники висувають положення про цілеспрямованість лексичної роботи, важливо не лише розширити словник учнів, але й розвинути уміння користуватися виражальними можливостями слова для точної передачі думки.

Узасмозв'язок у роботі над словом між уроками читання і мови – важливий засіб збагачення лексичного запасу учнів. Тому найбільш яскраві, образні вислови, нові слова – іменники, прикметники, дієслова, над значенням яких учні працювали на уроках мови. Для цього слова мають бути записані на дошці. Спочатку закріплюється вимова, перевіряється, чи учні запам'ятали їхнє

значення, а після цього можна приступати до виконання граматичних завдань з цими словами: діти вживають їх при складанні речень, розповідей.

Лише комплексний підхід до словникової роботи сприятиме запам'ятовуванню слів, розвитку умінь користуватися словом.

Робота над словосполученнями та реченнями. Ефективне засвоєння граматичних форм слова відбувається лише на основі вправ, які мають мовленнєву спрямованість. Зокрема, така точка зору є пануючою в методиці навчання мови.

Аналізуючи вправи з граматики, А. Каніщенко розділяє їх на два типи [3, с. 11]. Перший – лише тренувальні вправи і другий – мовленнєві вправи. Тренувальні мовні вправи використовуються на етапі початкового засвоєння граматичного матеріалу і становлять першу і невід'ємну частину системи граматичних вправ. Автор підкреслює, що вони корисні саме на початковому етапі засвоєння знань. На етапі ж формування граматичних умінь ефективні тренувальні вправи, які мають мовленнєву спрямованість, тобто такі, у процесі виконання яких активізуватимуться засвоєнні форми слів під час цілеспрямованого усного висловлювання.

Ці види вправ мають назву «комбіновані», оскільки вони підпорядковані завданням актуалізації теоретичних знань і формуванню вмінь користуватися ними в процесі мовлення, але зауважує, що ця назва умовна. Інші автори називають такі вправи умовно-мовленнєвими або ситуативними [5, с. 11]. Прикладом цього виду вправ можуть бути завдання, які потребують відповіді на запитання, уживаючи опорні слова в потрібних граматичних формах; висловлення у зв'язку з проханням чи спонуканням вчителя, певною ситуацією.

Ці вправи можна розділити на дві групи:

1. Безпосередньо мовні тренувальні вправи, спрямовані на активізацію граматичного матеріалу, або вправи першого рівня, оскільки потребують не формального підходу, як, наприклад, завдання змінити іменники за відмінками або дієслова за особами, а вимагають ще й уваги до змісту висловленого.

2. Елементарні комбіновані вправи. До них можна віднести завдання, що вимагають відповіді на поставлені запитання, використовуючи опорні слова – вправи другого рівня; і вправи на складання текстів – вправи третього рівня [3, с. 39].

Як ми уже зазначали, для засвоєння граматичних знань і формування умінь найбільш ефективними є комбіновані вправи.

Робота над зв'язним висловлюванням. Важливе значення має робота над формуванням умінь правильно користуватися опрацьованим на уроках мовним матеріалом у процесі зв'язного мовлення, насамперед усного, оскільки саме воно займає провідне місце в процесі навчання і є основним засобом спілкування людей.

Однак дослідники зазначають, що на уроках граматики і правопису рідної мови «учителі рідко навчають молодших школярів усного конкретного мовлення, розглядаючи цю роботу лише як підготовку до написання переказів та творів і цим самим зовсім не враховують усного мовлення і ті труднощі, які стоять перед учнем у процесі складання усної розповіді» [5, с. 119].

М. Жинкін, досліджуючи це питання, установив, що вони пов'язані насамперед з бідністю активного словника і з слабо розвиненою пам'яттю, функція якої полягає в тому, щоб під час усного складання речень утримувати в пам'яті сказані слова і попереджати ті, які треба вимовити [2, с. 15].

Саме тому в усних учнівських розповідях так багато повторів, інверсій, не правильно вживаних слів, які досить часто виправляються самим учнем у процесі висловлення.

Дбаючи про розвиток мовлення дітей, необхідно так побудувати навчальний процес на уроках граматики, щоб завжди знаходилося місце для вправлянь у зв'язному мовленні.

Отже, робота над правильною вимовою, над чіткістю і виразністю усного мовлення, над його культурою, над відчуттям його змісту і краси, над збагаченням словника має стати складовою кожного уроку поряд з конкретними лінгвістичними завданнями.

Література

1. Гунява Г. Розвиток усного мовлення на уроках читання // Початкова школа. 2002. № 4. С. 16–17.
2. Жинкин Н. Речь как проводник информации. Москва, 1992. 160с.
3. Каніщенко А. Уроки розвитку зв'язного мовлення в початкових класах. Посібник для вчителя. Київ, 2000. 128 с.\
4. Лобчук О. Усний переказ як засіб розвитку зв'язного мовлення // Початкова школа. 2002. № 2. С. 28–31.
5. Методика викладання української мови // За ред. С. Дорошенка. Київ, 1992. 295с.

Людмила Поліщук

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Богатько В. В.)

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація

У статті окреслені лінгводидактичні засади розвитку зв'язного мовлення школярів на уроках української мови.

Ключові слова: *лінгводидактика, зв'язне мовлення, урок.*

Аннотация

В статье обозначены лингводидактические основы развития связной речи школьников на уроках украинского языка.

Ключевые слова: *лингводидактики, связная речь, урок.*

Summary

The article outlines the linguistic-educational principles of the development of connected language of pupils in ukrainian language lessons.

Keywords: *linguistics, connected language, lesson.*

У педагогічному процесі особливо велике значення має розвиток мови учнів, що значною мірою впливає і на розвиток їх особистості, їх інтересів, поглядів, художніх смаків, вольових якостей тощо.

Як відомо, на розвиток зв'язного мовлення впливає багато факторів: *мовленнєве середовище, спілкування з однолітками, слухання радіо і телебачення, читання художньої літератури.* Вирішальне значення у формуванні такої інтегрованої якості, як зв'язне мовлення, має навчальний